

روایت روزنامه‌ی شفق سرخ از مؤسسات خیریه (رفاهی، بهداشتی) ایران در دوره‌ی رضاشاه

الهام ملک‌زاده*

چکیده

ایجاد و گسترش مؤسسات خیریه به‌عنوان یکی از نمودهای تحول اجتماعی پس از مشروطه و مبتنی بر قوانین اساسی جامعه در شمار تحولات مهمی محسوب می‌شود که در دوره‌ی رضاشاه، دولت را در انجام وظایفی جدید مسئول و ملزم ساخت. به این پدیده‌ی نو تا پیش از این دوره، هیچ یک از حکومت‌های ایران توجه نکرده بودند؛ در زمان اجرای این‌گونه اقدامات نیز، از سوی دولت رضاشاه مواضع مختلفی اتخاذ شد که نشریات، به‌عنوان یکی از پایگاه‌های اصلی انعکاس سیاست‌های دولت، از عوامل مؤثر روند اجرایی وظایف و مسئولیت‌های دولت به ایفای نقش پرداختند.^۱ از جمله‌ی این نشریات، روزنامه‌ی شفق سرخ است که به‌عنوان یکی از روزنامه‌های مهم دوره‌ی رضاشاه، با انتشار فضای سیاسی و اجتماعی آن روزگار، در انعکاس عوامل و دلایل ایجاد و گسترش مؤسسات خیریه رفاهی، بهداشتی، بیشترین گزارش‌ها و اطلاعات را در اختیار مردم می‌گذاشت. از این‌رو می‌توان روزنامه‌ی شفق سرخ را از منابع مهم و قابل اعتنایی دانست که در بررسی و تحلیل موضوع این نوشتار، به آن استناد شده است. روایت روزنامه‌ی شفق سرخ از چگونگی اهمیت یافتن و لزوم توجه به مؤسسات خیریه‌ی رفاهی، بهداشتی، روند اقدامات انجام‌شده، تنوع فعالیت مؤسسات یادشده، موانع و محدودیت‌های موجود و نظایر آن، با توجه به شرایط حاکم بر جامعه‌ی ایران و سیاست‌های حاکمیت؛ به همراه نیم‌نگاهی به جراید و نشریات دیگر، اعم از دولتی و غیردولتی و وجوه افتراق و اشتراک این روایت، در مقاله‌ی حاضر ارائه خواهد شد.

کلیدواژه‌ها: مؤسسات خیریه‌ی رفاهی، بهداشتی، رضاشاه، روزنامه‌ی شفق سرخ، سیاست‌های حاکمیت.

* عضو هیئت علمی گروه تاریخ پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی. (malekzadeh_elham@yahoo.com)

تاریخ دریافت: ۱۳۸۸/۲/۲۹، تاریخ تأیید: ۹۰/۴/۲۰.

۱. ساتن، الول، رضاشاه کبیر، انتشارات ایران نو، ترجمه‌ی عبدالعظیم صبوری، چ افست علمی، تهران، ص ۳۹۵.

مقدمه

همانند بیشتر کشورهای در حال توسعه، مطبوعات ایران در دوره‌ی رضاشاه، با وجود سانسور و مشکلات متعددی که با آن روبه‌رو بود؛ نقش به‌سزایی در توسعه و ترویج فرهنگ و معارف نو و به‌طور کلی تنویر افکار عمومی داشت. در واقع روح تحولات و بازتاب این جریان‌ها را باید در آئینه‌ی تمام‌نمایی به نام مطبوعات آن دوره جستجو کرد که این نوشتار با تکیه بر مطالب مندرج در روزنامه‌ی *شفق سرخ* به معرفی مواضع حکومت و عناصر مختلف دخیل در تحولات اجتماعی و فرهنگی ایران و تأکید بر بخش‌های مربوط به مؤسسات خیریه‌ی رفاهی، بهداشتی، همچنین تعاملات مردمی و اقدامات غیر دولتی خواهد پرداخت.

ایجاد و گسترش مؤسسات خیریه، به‌عنوان یکی از نمودهای تحول اجتماعی پس از مشروطه، مبتنی بر قوانین اساسی جامعه، تحول مهمی بود که دولت رضاشاه را در انجام وظایفی جدید موظف و مسئول می‌ساخت. امری که تا پیش از آن توسط هیچ یک از حکومت‌ها به اجرا در نیامده بود. مراجعه به مطبوعات آن دوره تا حد زیادی خواننده را با نوع بازخوردهای مردمی چه مثبت و چه منفی آشنا می‌کند؛ ضمن اینکه فضا و بستر اجتماعی اقدامات انجام‌شده و مشکلات و شرایطی که پیش روی دست‌اندرکاران آن زمان بود، آشنا سازد. از آنجا که بررسی همه‌ی نشریات و مطبوعات آن دوره، مدّ نظر نگارنده‌ی این سطور نیست و پژوهشی وسیع و مستقل را می‌طلبد؛ فقط به روایت روزنامه‌ی *شفق سرخ*، با توجه به افت و خیزهایی که روزنامه‌ی یادشده در دوران انتشار خود به‌عنوان یک روزنامه وابسته به دولت از یک‌سو و مغضوب شدن مدیر مسئول آن یعنی علی دشتی از سوی رضاشاه از سوی دیگر، که مواضع متفاوت دست‌اندرکاران روزنامه را در پی داشت، پرداخته می‌شود.

روزنامه‌ی *شفق سرخ*

شفق سرخ از جمله اولین نشریاتی بود که در ۱۱ اسفند ۱۳۰۰ ه.ش، ابتدا به‌صورت سه شماره در هفته و از آذرماه ۱۳۰۴ ه.ش، به بعد به‌طور روزانه انتشار یافت. این روزنامه پیشاهنگ غوغای مستعجل جمهوری رضاخانی شد که به شهرت علی دشتی مدیر مسئولش نیز منجر شد. وی که از هواداران جدی رضاخان به شمار می‌رفت.^۱ در فضایی پرآشوب به دنیای سیاست و مطبوعات وارد شد و الگوی جمهوری آتاتورکی ترکیه را به ایرانیان نشان داد. کسانی چون رشید یاسمی،

۱. میرزا صالح، غلامحسین، «یادداشت‌های روزانه‌ی سلیمان بهبودی» در: *رضاشاه، خاطرات سلیمان بهبودی*، شمس پهلوی، علی ایزدی، چاپ اول، طرح نو، تهران، ۱۳۷۲، صص ۵۶، ۵۹، ۶۳.

روایت روزنامه‌ی شفق سرخ از مؤسسات خیریه (رفاهی، بهداشتی) ایران ۹۷

سعید نفیسی، نصر... فلسفی از چهره‌های نامداری بودند که آثارشان محتوای مطالب شفق سرخ را از مکتبی سیاسی، ادبی و فکری برخوردار نموده بود.

علی دشتی با قلم تند و نیش‌دار خود، مطالبی که سیاست‌های دولت را نشانه می‌گرفت مورد اشاره قرار می‌داد. از جمله، تلاش برای سمت و سو دادن به افکار عامه، در جهت سیاست‌های حکومت و تأکید بر جایگاه مهم، غیر قابل انکار و تأثیرگذار شخص رضاخان بود. در بحبوحه‌ی آشفتگی‌های کشور و استعفای رضاخان از ریاست‌الوزرای، دشتی در مقاله‌ای در صفحه اول شفق سرخ (۱۹ فروردین ۱۳۰۳) با عنوان «پدر وطن رفت» مخالفان رضاخان را «بوم شومی» نامید که ایران را ویران می‌خواهند و تهدید نمود که صاحب‌منصبان رشید ایران به حمایت از رئیس بزرگ خود آماده‌ی قیام هستند. در این مقاله با اشاره به قهرمانان باستانی ایران و تأکید بر احساسات ناسیونالیستی، رضاخان را رهبر توانای ملیون و طبقات رنجبر نظام جدید ایران که ذاتاً یک مصلح و ایران‌دوست در حد ستایش است، معرفی کرد.^۱ تصورات وی از رضاشاه به‌عنوان فردی وطن‌پرست، فعال و سرشار از غیرت و تعصب، بعد از آن که به دلیل تفاوت‌های عقیده‌ای با شاه، مغضوب شد، تغییر کرد.^۲

توجه به مسائل رفاه و اصلاحات اجتماعی در روزنامه‌ی شفق سرخ با توجه به دیدگاه متغیر دشتی نسبت به حکومت و شخص اول مملکت و در تلاطم جایگاه سیاسی وی دستخوش تغییراتی شد. اما در بازتاب اثرات آن اصلاحات از سوی دولت و چگونگی برخورد با حل مشکلات ناشی از حوادثی را که به‌نام غیر مترقبه، طبیعی و خارج از دست بشر بوده و دولت‌ها در بروز آن نقشی نداشتند، ناشی از سیاست‌های زمان رضاشاه می‌شمارد. از آنجاکه بیشترین گزارش‌ها و نوشته‌ها درباره‌ی اقدامات عام‌المنفعه و کارهای خیریه‌ی دوره‌ی رضاشاه در شفق سرخ منعکس شده است، می‌توان این اقدامات را به گروه‌های مشخص و مجزایی تقسیم کرد.

از جمله‌ی موضوعات مربوط به امور خیریه‌ی مورد توجه روزنامه‌ی شفق سرخ، مسائل مربوط به مریض‌خانه‌ها، بیماری‌های عمومی، حوادث غیرمترقبه از قبیل سیل و زلزله را می‌توان نام برد. مورد دیگر، ارائه آمار و اخباری است که در روزنامه‌ی شفق سرخ منتشر می‌شد. این تصور ایجاد می‌شود که آیا این آمار و اصولاً مقالات طرح شده به‌صورتی هدفمند، آن هم با فرایند آگاهی‌بخشی مداوم تحریر شده‌اند؟ یا به‌صورت مقطعی، و با انگیزه‌ای گذرا به انتشار آنها مبادرت شده است.

۱. شفق سرخ، س ۱۳، ۱۹ حمل ۱۳۰۳، ش ۱۲۲۸، ص ۱.

۲. دشتی، علی، /ایام محبس، چاپ پنجم، چاپ شرق، تهران، ۱۳۳۹، ش ۱۹۰.

در بررسی عناوین مربوط به اقدامات خیریه‌ی مندرج در شفق سرخ، موضوع دیگری نیز ذهن خواننده را به خود مشغول می‌کند و آن شرایط حاکم بر جامعه‌ی ایران دوره‌ی رضاشاه، در مقایسه با دوره‌ی بعد از مشروطه بود که مطالبات مردمی اعم از مطالبات سیاسی، اجتماعی، رفاهی و اقتصادی به‌عنوان خواست و نظر مردم و یکی از دغدغه‌های اصلی انقلابیون مشروطه‌خواه در جهت برقراری تحول و اصلاحات در جامعه مطرح شده بود؛ اینک در مواجهه با عملکرد دولت در موج اقدامات اصلاحی دوران رضاشاهی چگونه باید تعبیر شود؟ در عین حال، با وجود آن که حکومت داعیه ایجاد دولتی نو و مبتنی بر اقدامات نوسازانه را در کشور دارد و در رأس هرم قدرت مبادرت به کارهای متعددی در بخش‌های عام‌المنفعه و خیریه کرده است، مشارکت مردم در بخش‌های خیریه نیز قابل مشاهده است. در چنین شرایطی چگونه وضعیت به‌وجود آمده را باید مبتنی بر چه اصولی تعریف نمود؟ آیا اساساً می‌توان فضای لازم برای مشارکت‌های مردمی را در این برهه جستجو کرد؟ افراد سهیم در این اقدامات را چه کسانی تشکیل می‌دادند؟ این افراد از چه پایگاه اجتماعی و طبقاتی برخوردار بودند؟ انگیزه‌های ایشان در انجام امور خیریه و عام‌المنفعه و تأسیس این مؤسسات چه بوده است؟ آیا مسلمان یا از اقلیت‌های مذهبی یا اروپاییان شاغل در ایران بودند؟

این مقاله در تلاش برای یافتن پاسخ مناسب به این سؤال‌ها، ابتدا با تفکیک موضوعی مواردی که در حیطه‌ی مؤسسات خیریه و کارهای عام‌المنفعه (رفاهی، بهداشتی) مورد نظر نگارنده است تعیین و سپس با بررسی هر یک جوابی درخور برای آنها بیابد؛ موضوعاتی که شامل موارد زیر می‌شود:

- مریض‌خانه‌ها؛
- فقرا و رسیدگی به وضع بینوایان؛
- پرورشگاه‌ها؛
- انجمن‌ها و مؤسسات خیریه؛
- اقدامات خیریه برای مقابله با سیل؛
- کمک‌های مجامع بین‌المللی و داخلی؛
- مراکز و مؤسسات خیریه دولتی.

- مریض‌خانه‌ها

روزنامه‌ی شفق سرخ درباره‌ی مریض‌خانه‌ها به اطلاعات و اخبار جالبی اشاره می‌کند که از آن جمله موارد زیر را می‌توان برشمرد:

۱. در اخباری به چهار مورد مریض‌خانه‌ی وقفی در ملایر، قزوین، ترشیز (کاشمر امروزی) و کاشان که بانیان آنها با هدف فراهم کردن آسایش اهالی با رویکردی سنتی و در قالب وقف، به ایجاد و گسترش فعالیت‌های بهداشتی همت گماشتند اشاره شده است.^۱ این در حالی است که در روزنامه‌ی *اطلاعات* که بیشتر با صبغه‌ای دولتی و در جهت تبیین عملکرد دولت به ذکر اخبار می‌پردازد، در گزارش‌های خود، ایجاد و تجهیز مریض‌خانه‌هایی را بیشتر در عناوین اصلی اخبار خود قرار می‌دهد که از سوی دولت و با احکام دولتی و توسط وزارت داخله و نظایر آن، شکل گرفته‌اند.^۲

۲. توجه به تعمیرات مراکز و مؤسسات خیریه به‌عنوان یک ضرورت و وظیفه در اکثر گزارش‌ها و مطالب مندرج در روزنامه‌ی *شفق سرخ* دیده می‌شوند. نظارت کلی اداره‌ی کل صحیه در امور خیریه بیمارستان‌ها و سرکشی و بازدید جهت انجام تعمیرات در اکثر بیمارستان‌ها ذکر شده و برآورد بودجه و هزینه‌ی مریض‌خانه‌ها نیز به‌عنوان امری بسیار مهم تحت نظارت قرار داشته است. درباره‌ی تأمین اعتبار آنها نیز در گزارش‌های منتشره *شفق سرخ*، چنین آمده:

«چه از طریق بودجه‌ی کل اداره‌ی کل صحیه و چه از عواید بلدیّه، این مبالغ تأمین می‌شده است».^۳

«عهدده‌داشت، تصمیم‌های اتخاذشده بر اساس اوضاع اقتصادی ایران، چنین طرح شده که دولت برای بهینه نمودن خدمات‌رسانی مراکز درمانی و مریض‌خانه‌های تهران و شهرهای مختلف، مانند مریض‌خانه نسوان، با تخصص‌های متعدد برنامه‌های زیادی را در دست انجام دارد».^۴

در بین گزارش‌های مربوط به شهرهای دیگر، منطقه‌ی ثلاث^۵ در شمال ایران را می‌توان نام برد که از اقدامات دولتی در جهت حمایت از کارهای مردمی و به‌منظور رسیدگی به وضعیت رفاهی، بهداشتی منطقه، اطلاع‌رسانی خبری صورت پذیرفته^۶، ضمن این‌که گزارش اقدامات

۱. *شفق سرخ*، سال پنجم، ۸ آبان ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۱۹، ص ۲؛ همان، سال ششم، ۲۵ بهمن ۱۳۰۶، شماره‌ی ۹۲۱، ص ۲؛ همان، سال پنجم، ۱۲ آذرماه، ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۳۴، ص ۲؛ همان، سال هفتم، ۱۷ آبان ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۰۸۳، ص ۲؛ همان، ۲۸ اسفند ۱۳۱۳، سال سیزدهم، شماره‌ی ۲۸۹۶، ص ۲.

۲. *اطلاعات*، سال دوم، ۱۴ اسفند ۱۳۰۶، شماره‌ی ۳۴۶، ص ۱؛ همان، سال سوم، ۲۹ فروردین ۱۳۰۷، شماره‌ی ۴۶۹، ص ۲.

۳. *شفق سرخ*، سال ششم، ۲۵ بهمن ۱۳۰۶، شماره‌ی ۹۲۱، ص ۲.

۴. *شفق سرخ*، سال پنجم، ۱۹ مرداد ۱۳۰۵، شماره‌ی ۵۶۴، ص ۲؛ همان، سال هشتم، ۱۶ اردیبهشت ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۲۰۲، ص ۲.

۵. منظور مناطق سه‌گانه‌ی نور، کجور و کلارستاق در استان مازندران است.

۶. *شفق سرخ*، سال پنجم، ۱۹ آبان ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۲۶، ص ۲.

عام‌المنفعه‌ی دولت درباره‌ی تشکیلات و روند اداره‌ی مریض‌خانه‌ی امینی شهر قزوین، به‌عنوان سایر شهرهایی که تحت پوشش خبری روزنامه هستند، نیز منتشر شده است.^۱ در برخی از مواقع به‌منظور جلب توجه دولت یا همت افراد نیکوکار، اخباری منتشر می‌شد که حکایت از بلااستفاده ماندن بخش یا بخش‌هایی از مراکز بهداشتی و بیمارستان‌ها بود. این اقدام در انجام تعمیراتی بود تا بتوان دوباره از مریض‌خانه‌های در حال تخریب استفاده بهینه کرد، خیلی مؤثر واقع می‌شد. با این حال در این گزارش‌ها درباره‌ی این که به چه دلیل یا توسط چه کسانی این مریض‌خانه‌ها به حال متروک و بلا استفاده درآمده‌اند خبری وجود نداشت.

۳. توجه به مرزها و سرحدات از نظر ورود افراد خارجی که ممکن است عامل سرایت ویروس یا میکروب بیماری باشند از جمله مطالبی است که از چشم نویسندگان روزنامه‌ی شفق سرخ دور نمانده است، لذا لزوم وجود یک پست امدادی جهت قرنطینه افراد، محسوس بود که اقدام به تأسیس آن با تأمین اعتبار تخصیصی میسر می‌شد. قرنطینه‌هایی که از نظر تعداد نفرات ایرانی که برای سفر به خارج از مرز عبور می‌کردند هم معیار محاسبه خوبی می‌توانست به شمار آید.^۲ ۴. توجه به امور اتباع خارجی، درحالی که این توجه به تأمین محل امن پزشکی برای اتباع خارجی از سوی ایشان به اولیای دولت ایران منجر می‌شد؛ در واقع استفاده از یک مرکز پزشکی مجهز و در حد امکانات آن روزگار را برای سایر افراد محل هم فراهم می‌ساخت. از آن جمله به مریض‌خانه شوروی‌ها که گزارشی درباره‌ی آن به شرح زیر در شفق سرخ آمده می‌توان اشاره کرد:

«از طرف کارکنان دولت شوروی تصمیم گرفته شد که یک باب مریض‌خانه در قزوین

تأسیس نمایند و به‌وسیله وزارت امور خارجه اجازه تأسیس آن خواسته شده است.»^۳

۵. موضوع جالب دیگری که در بررسی مقالات می‌توان دریافت، تعداد تختخواب‌های مریض‌خانه‌هاست. به این ترتیب که به جز مریض‌خانه‌های پهلوی تهران که مقرر شده بود تا تعداد تختخواب‌هایش هزار تخت باشد، در سایر موارد به مریض‌خانه‌هایی اشاره شده است که فقط شش تخت دارند. ضمن این که خیلی از مواقع همین تعداد تخت و تأمین هزینه‌های مربوط به آنها نیز بر عهده شخص واقف قرار می‌گرفت.

۱. شفق سرخ، سال پنجم، ۲ آذر ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۳۴ ص ۲.

۲. شفق سرخ، سال هفتم، ۱۲ مهر ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۰۶۰، ص ۲؛ اطلاعات، سال دوم، ۱۲ مرداد ۱۳۰۶، شماره‌ی ۲۷۶، ص ۲؛ همان، سال دوم، ۷ شهریور ۱۳۰۶، شماره‌ی ۲۹۴، ص ۲؛ کمیسیون ملی یونسکو، ۱۳۴۳، ج ۲، ص ۱۴۰۴.

۳. شفق سرخ، سال ۱۳۰۶، ۲۶ آبان، شماره‌ی ۸۶۴، ص ۲؛ سالنامه‌ی پارس، سال ۱۳۰۷، ص ۸-۷۵.

روایت روزنامه‌ی شفق سرخ از مؤسسات خیریه (رفاهی، بهداشتی) ایران ۱۰۱

۶. توجه به زنان و بیمارستان اختصاصی آنها که اتفاقاً گزارش روزنامه‌ی شفق سرخ مربوط به وضع بیمارستان زنان در تهران اختصاص نداشت، بلکه به فعالیت‌های بیمارستان یادشده در رشت اختصاص دارد. در ریشه‌یابی این مسئله می‌توان به مواردی چون: تفاوت‌های اجتماعی، توقعات مردم از دولت، آمادگی پذیرش چنین مکان‌هایی با توجه به بافت فرهنگی و مذهبی این منطقه اشاره کرد و این موارد را ارزشمند دانست. از آنجا که دولت رضاشاه، سیاست‌های مدرن‌شدن و الگوبرداری از امکانات اروپایی را در برنامه‌ی کاری خود دنبال می‌کرد، توجه خاصی به رفاه حال بانوان، آن هم با در نظر گرفتن خدمات‌رسانی جداگانه به بانوان جالب توجه است. از آن جمله می‌توان به گزارش‌هایی که در ادامه‌ی مطلب گفته می‌شود اشاره کرد:

«برای تأسیس یک باب مرخص‌خانه در رشت به نام مرخص‌خانه نسوان طی مبلغ یازده هزار تومان از صرفه‌جویی‌های بلدی جهت این کار تخصیص داده شده بوده و اینک از رشت مراجعه به وزارت داخله و اراضی برای این کار تخصیص داده و اجازه صدور حواله اعتبار مزبور را نموده‌اند که اقدام به ساختمان مرخص‌خانه شود»^۱.

۷. ارائه‌ی آمار اختصاصی بیماران از نظر جنسیت زن و مرد، کودک و از جمله نظامیان یکی دیگر از مواردی است که برای نویسندگان شفق سرخ مهم جلوه کرده است. به‌صورتی که آمار دقیقی از امور بهداشتی و سلامت نظامیان ارائه شده است. از آن جمله:

«از پهلوی به صبحیه کل راپرت می‌دهد که در ماه گذشته مرضیایی که در بیمارستان تحت معالجه بوده ذکور ۵۴، اناث ۲۶، نظامی ۲ نفر، اطفال ۲ نفر، در پلی کلینیک ۸۸۸ نفر بوده است. دوا هم در حدود دویست تومان تهیه نموده و به واسطه نداشتن دکتر در بلدی، صبحی شهر چندان امید بخش نیست»^۲.

۸. توجه به خدمات رایگان به افراد بیمار و نیازمند، مورد مهم دیگر مطالب شفق سرخ است. تأمین مبلغ مورد نیاز برای خرید دارو، میزان مصرف آن، کمبود پزشک و همچنین جابجایی‌های رؤسا موجب نگرانی‌هایی می‌شد که در نوشته‌های این روزنامه کاملاً منعکس شده است. یادآوری این نکته که به‌منظور وظایف تعریف‌شده یک دولت مدعی نوسازی و اصلاح‌گر در بخش‌های مختلفی چون خدمات اجتماعی باید اقدامات رفاهی و بهداشتی عام‌المنفعه‌ای را در دستور کار خود داشته باشد. ضمن این که افراد خیری که قصد ارائه فعالیت‌های اجتماعی عمومی دارند، این کار را هدفمند و با قاعده انجام دهند و تحت نظمی مدون از سوی دولت به انجام کارهای خیر بپردازند.

۱. شفق سرخ، سال هشتم، ۱۲ تیر ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۲۴۵، ص ۲.

۲. شفق سرخ، سال پنجم، ۴ آذر ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۳۶، ص ۲.

ویزیت رایگان بیماران بی‌بضاعت، به‌ویژه کودکان بی‌سرپرست و ایتام از جمله گزارش‌هایی است که به کرات در این روزنامه دیده شده است. در بخش مردمی مبتنی بر شکل سنتی مؤسسات خیریه یعنی موقوفاتی چون مریض‌خانه دکتر محمدخان حسابی در تهران، بیمارستان وقفی امینی قزوین و مریض‌خانه سیف‌الدوله در ملایر، این مطالب آمده است:

«کلینیک دکتر محمدخان حسابی، دارای دیپلم دولتی فرانسه در طب و جراحی و متخصص امراض داخلی و مقاربتی از محل سابق (خیابان سپه) به دروازه قزوین (مطب سابق آقای دکتر افضل‌الدوله) انتقال یافته، برای پذیرایی مرضای محترم از ساعت هشت الی ظهر و از ساعت سه الی پنج بعد از ظهر حاضر خواهند بود (مرضای بی‌بضاعت مجانی معالجه می‌شوند) برای عیادت در سایر مواقع به منزل شخصی واقع در جلو خان معیرالممالک، جنب کلیسای آرامنه، رجوع فرمایند. نمره اعلان ۱۲۳۷-۲۰»^۱

- فقرا و رسیدگی به وضع بینوایان

روزنامه‌ی شفق سرخ، اطلاعات و گزارش‌های جالبی از وضعیت جمع‌آوری فقرا، رسیدگی به وضع بینوایان، ایجاد و سامان‌دهی دارالمساکین دوره‌ی رضاشاه به دست می‌دهد. از یک سو، گزارش‌ها شرایط حاکم بر اقشار مستمند و فقیر و سیاست‌های حکومت در قبال آنها را می‌نمایاند، از سویی دیگر، احساس وظیفه مردم در برابر این گروه از هم‌وطنانشان را منعکس می‌کند. مواردی که به اختصار به آنها اشاره می‌شود:

۱. مطالعه‌ی شماره‌های مورد بررسی این روزنامه، نشان‌دهنده‌ی توجه بسیار اولیای روزنامه‌ی شفق سرخ به مبحث فقرا بوده است. چنان‌که در جوّ خفقان سیاسی ایران آن روزگار، شاید این ادعا که شفق سرخ، از معدود مراجعی به شمار می‌رفت که با گزارش‌های متعدد خود، اشاره به وضعیت نابسامان طبقات اجتماعی و معضلات افراد نیازمند داشته است، گزاف نباشد.
۲. بیشترین مسئولیت رسیدگی به این بخش بر عهده‌ی بلدییه یا همان شهرداری امروزی بود. این نهاد به‌عنوان تشکیلات جدید، به‌منظور اجرای اصلاحات مدنی از سوی دولت، ایجاد و تقویت گردید. تأمین اعتبارهای لازم جهت اجرای این اصلاحات و کارهای رفاهی عام‌المنفعه نیز از جانب همین ارگان صورت می‌گرفت.^۲

۱. شفق سرخ، سال چهارم، ۱۰ آبان ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۰۲، ص ۴.

۲. شفق سرخ، سال چهارم، ۱۰ آذر ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۰۶، ص ۲؛ همان، ۲ آذر ۱۳۰۵، سال پنجم، شماره‌ی ۶۳۴، ص ۲؛ همان، سال ششم، ۸ آذر ۱۳۰۶، شماره‌ی ۸۷۱، ص ۲؛ سند شماره‌ی ۶/۱۲۳۰۰۴-۸۰ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.

روایت روزنامه‌ی شفق سرخ از مؤسسات خیریه (رفاهی، بهداشتی) ایران ۱۰۳

ضمن این‌که در گزارش تعامل بین دولت و مؤسساتی که الزاماً با تکیه به دولت فعالیت نمی‌کردند، مطالبی منتشر می‌شد که از آن جمله باید به همکاری بین بلدیه و جمعیت شیر و خورشید سرخ ایران اشاره کرد.^۱

۳. بر پایه‌ی گزارش‌های شفق سرخ از میزان مسؤلیت‌پذیری دولت در برابر بیماران و بیمارستان‌ها، در حوزه‌ی مربوط به رسیدگی به فقرا و نیازمندان، اخباری مبتنی بر احساس ضرورت‌های اجتماعی و اهمیت ویژه اقدامات نویی که تا قبل از این از سوی دولت سابقه نداشت، منتشر می‌شد در جمع‌آوری فقرا به تفکیک رسیدگی و سامان‌دهی جنسیتی ایشان هم اشارات متعدد و با معنایی شده است. به گونه‌ای که برای افراد یادشده، مراکز جداگانه‌ای در نظر گرفته شده بود. امری که کمک‌رسانی و در عین حال تأمین امنیت اجتماعی، خدمات رایگان، خیریه، مشارکت نیروهای داوطلب خیر مردمی، و تمایل به تحت پوشش قرار گرفتن اقشار آسیب‌پذیر را بیشتر نمایان می‌ساخت.^۲ به‌منظور دستیابی به اهداف همین سیاست و با نیت انعکاس اقدامات دولت، در سلسله اخبار و گزارش‌های مربوط به تهران و سایر شهرها، تعداد نفراتی که از طرف بلدیه مخارج ماکول و ملبوس آنان در دارالمساکین پرداخت می‌شد نیز، منتشر می‌شد. تفکیک مکانی مردان و زنان و حتی کودکان دختر و پسر و تعداد افرادی که در این اماکن نگه داری می‌شدند هم به‌طور دقیق نوشته می‌شد.^۳

۴. شیوه‌ی گردآوری و تأمین هزینه‌های مترتب بر خدمات خیریه و عام‌المنفعه، از دیگر گزارش‌هایی است که در شفق سرخ به آن اشارات متعددی شده است. اصلی‌ترین و مهم‌ترین ابزار رسیدگی به وضعیت فقرا، جمع‌آوری اعانه، آن هم به انحاء مختلف از قبیل، چاپ قبض، مهمور کردن برگه‌های رسید، دعوت از اعیان شهرها و برپایی مراسم آبرومند تفریحی با خیریه بود. آن هم در شرایطی که افراد مدعو بدون داشتن توان مالی بالا که تا پیش از این زمان از ملزومات اصلی انجام این امور به شمار می‌رفت، و عملاً شرکت در این قبیل کارها را خاص متمولان و صاحبان ثروت می‌نمود، تجربه‌ی مبادرت به کارهای خیر و مشارکت در انجمن‌های خیریه را برای خود دست‌یافتنی دیدند. در واقع برای اولین بار به‌صورتی مساوی امکان حضور

۱. شفق سرخ، سال هشتم، ۱۸ فروردین ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۱۷۹، ص ۲؛ روستایی، محسن، تاریخ طب و طبابت در ایران (از عهد قاجار تا پایان عصر رضاشاه) به روایت اسناد ۱۳۸۲، ج ۲، صص ۴۸۵-۴۸۸؛ سند شماره‌ی ۰۳۵۷۳-۲۹۱۰۲-۱۰۲ غ ۲ آ آ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.

۲. شفق سرخ، سال چهارم، ۸ بهمن ۱۳۰۴، شماره‌ی ۱۴۵، ص ۲.

۳. شفق سرخ، سال چهارم، ۷ اسفند ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۶۳، ص ۲؛ روزنامه‌ی اطلاعات، سال دوم، ۷ آذر، شماره‌ی ۳۶۹، ۱۳۰۶: ص ۳.

همگان در اقدامات رفاهی و به‌منظور زدودن اشکال زشت‌نداری و فقر در جامعه فراهم شده بود.^۱

۵. عنایت ویژه به از بین بردن چهره‌ی کربه فقر به معنای انجام این مهم به هر قیمتی نبود. دقیق‌تر این‌که دولت، ضمن ایجاد بستر منظمی از راهکارها و سیاست‌های تأمینی در رسیدگی به وضع فقرا به‌منظور جلوگیری از تن‌پروری و روزمرگی و همچنین برخورد با عادی شدن مفت‌خواری توسط افراد فقیر تحت پوشش خدمات رفاهی رایگان، از مستمندان کارآمد و با تعیین میزان توانایی هریک از آنها برای انجام دادن امور عام‌المنفعه از قبیل راه‌سازی و خیابان‌بندی و شهرسازی استفاده می‌نمود. از دید دولت وضعیت سائلین و گدایان کوچه‌های تهران واقعاً خجالت‌آور بود و چون در آن زمان اداره‌ی بلدیّه بیش از پیش در صدد تنظیف و اتساع معابر بود، ضروری می‌دید که اقدام موثری هم در جمع‌آوری این گروه اشخاص بنماید. تعدادی از این افراد که عادت به تنبلی و مفت‌خواری کرده و هر وقت هم کار باشد (مانند همان موقع که بنایی در شهر زیاد شده بود) حاضر به کسب درآمد از راه مشروع نبودند. لذا مقرر شد تا دولت با اجبار ایشان را وادار به کار نماید. یک دسته دیگرشان عاجز و بیچاره بودند که باید در دارالعجزه از آنها نگهداری می‌شد و در ضمن کاری مناسب قوای بدنی برایشان تهیه می‌کردند و جمعی دیگرشان مهاجرین ولایات به شمار می‌آمدند که به خیابان‌های تهران حمله‌ور شده و راه معاش را فقط گدایی تشخیص داده بودند. این کار به‌مثابه‌ی از بین رفتن آبروی اهالی تهران شمرده می‌شد که با حضورشان تحمل مناظر رقت‌انگیزی را برای همه موجب شده بودند.

از این رو، مقرر شد چون عملاً و با توجه به وضعی که حادث شده بود، این مردم تهران بودند که به نگهداری فقرای شهر اشتغال داشتند، و اداره‌ی بلدیّه که موظف به اجرای وسایل راحتی و آسایش آنها بود به‌خاطر کمبود بودجه‌ی لازم دچار مشکلات متعددی بود، باید دولت به‌صورت ضرب‌الاجل و با پذیرش این مسئولیت وجوه لازمه را تهیه و به‌منظور اجرای وظایف به دست بلدیّه می‌داد.^۲

۱. شفق سرخ، سال چهارم، دی ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۳۷، ص ۲؛ همان، سال چهارم، ۱۲ بهمن ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۴۷، ص ۲؛ اطلاعات، سال دوم، ۲۳ بهمن ۱۳۰۶، شماره‌ی ۴۲۹، ص ۲؛ همان، سال دوم، ۱۶ بهمن ۱۳۰۶، شماره‌ی ۴۲۴، ص ۲؛ همان، سال سوم، ۷ آذر ۱۳۰۷، شماره‌ی ۶۴۲، ص ۲.

۲. شفق سرخ، سال هفتم، ۲۲ مرداد ۱۳۰۷، شماره‌ی ۲۰۲۶، ص ۳؛ همان، سال چهارم، اردیبهشت ۱۳۰۴، شماره‌ی ۳۱۸، ص ۲؛ اطلاعات، سال اول، ۹ آذر ۱۳۰۵، شماره‌ی ۹۱، ص ۲.

Morton, Rosalie Slaughter, "A Doctor's Holiday in Iran", (1940), Funk & Wagnals Company, New York and London, First Edition : 67.

روایت روزنامه‌ی شفق سرخ از مؤسسات خیریه (رفاهی، بهداشتی) ایران ۱۰۵

۶. در جمع‌آوری فقرا از سوی تشکیلات دولتی یا بلدی‌ها دو مسئله‌ی مهم، و در زمان اجرای خدمات رفاهی برای آن جایگاه ویژه‌ای قائل بودند:

نخست: توجه جدی به وضع فقرا در زمستان بود که مشکلاتی چون از دست رفتن سلامتی جسمی و هوای سرد که یخ‌زدگی این افراد را موجب می‌شد و علی‌القاعده کار رسیدگی و جمع‌آوری ناتوانان و بینوایانی که در این موقع آسیب می‌دیدند برای بلدی‌ها و مأموران دولتی سخت‌تر می‌شد؛ به عبارت دیگر، بیشترین میزان جمع‌آوری افراد فقیر از سطح شهرها و معابر در این فصل به چشم می‌خورد.^۱

دوم: توجه به فقرای مریض. بدین مفهوم که علاوه بر تأمین جای خواب و وسایل گرم‌آزا، درمان فقرا و بینوایان بیمار نیز در اولویت خدمات رفاهی، بهداشتی دولت قرار می‌گرفت. انجام این کار، که رایگان پی‌گیری می‌شد، با مشارکت افراد خیر و نیکوکار و کمک مالی ایشان به دولت یا به‌طور شخصی، صورت می‌گرفت. آنچه این تشکیلات جدید را کارآمدتر می‌کرد تداوم رسیدگی به امر مداوای فقرای بیمار تا بهبودی کامل و پایان مدت درمان ایشان بود و پس از آن و در صورت امکان بازگرداندن این افراد به وطن و شهر اصلی خودشان بود.^۲

نکته‌ی جالب این که آمار و گزارش‌های ارائه‌شده در اخبار این مراکز، حکایت از پی‌گیری سیاست‌هایی دارد که علاوه بر اهداف اطلاع‌رسانی روزنامه، در واقع در خدمت ایدئولوژی فرهنگی و اجتماعی دولت که به بهره‌برداری‌های سیاسی منتج می‌شد، قرار داشت. مواردی که به دو صورت درونی و بیرونی در اقدامی که از سوی این دارالعجزه قابل بررسی است عبارتند از:

- گرم شدن هوا و مساعدت جوی جهت بازگشت به وطن اصلی مستمندان، ضرورت ادامه‌ی کار دارالعجزه را غیر ضروری می‌کرد.

- تأمین هزینه و دستگیری مستمندان در فصل زمستان مشکلات خاص و نتایج زیانبار خود را دارد، که دیگر نیازی برای پرداخت آن مشاهده نمی‌شد. درمان بیماران مستمند در ابتدای زمستان و با بهره‌گیری از حضور رایگان پزشکان.

- ملبس کردن فقرای ژنده‌پوشی که در این اماکن استفاده از لباس‌های نو و مرتب بودن را می‌آموزند. هم‌چنین تأمین هزینه‌های زندگی ایشان تا زمانی که به سلامت به مقصد خود برسند.

- بهره‌برداری تبلیغاتی به‌عنوان ابزار آموزشی حکومت در سطوح پایین جامعه. در زمان ملبس نمودن فقرا، الگوی پوشش مورد تأیید دولت به آنها ارائه می‌شد؛ در موقعی که مردان را با کلاه

۱. شفق سرخ، سال هفتم، اول آذر ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۰۹۳، ص ۲؛ همان، سال هفتم، ۲۱ آذر ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۱۰۷، ص ۲.

۲. شفق سرخ، سال پنجم، ۱۷ مرداد ۱۳۰۵، شماره‌ی ۵۶۳، ص ۲.

پهلوی راهی خانه‌هایشان می‌کردند، در حقیقت به ترویج لباس جدید پرداخته، در جهت متحدالشکل کردن لباس مردان ایران گام بر می‌داشتند.^۱

۷. استفاده از مداخل موقوفات، از راه‌های تأمین اعتبار رسیدگی به وضعیت فقرا بود. به تریبی که علاوه بر لحاظ کردن درآمدهای حاصل از موقوفات، از چند مکان وقفی به‌منظور نگهداری فقرا استفاده می‌شد. تعدادی از خیرین با در اختیار نهادن موقوفات خود برای هدفی خیر و در جهت رفاه حال عموم مستمند، با دولت و اقدامات نیکوکارانه‌اش هم سو شدند.^۲

- پرورشگاه‌ها

پرورشگاه‌ها و شیرخوارگاه‌ها، از پدیده‌های جدید عرصه‌ی خدمات رفاهی، بهداشتی ایران در دوره‌ی رضاشاه محسوب می‌شود که با در نظر گرفتن جایگاه ویژه‌ی این تشکیلات، با اسامی «پرورشگاه، دارالایتام، دارالرضاعه، شیرخوارگاه»، نویسندگان روزنامه‌ی *شفق سرخ*، در ارتباط با فعالیت‌های آنها، به انتشار اخبار، اطلاعات و گزارش‌های مختلف، اقدام نمودند. رویکرد اصلی از ارائه‌ی این گزارش‌ها نیز تبیین سیاست‌های دولت مبتنی بر القای این هدف که آموزش و پرورش کودکان از اهمیت زیادی برخوردار است، انعکاس می‌یافت. از این‌رو، در مروری تحلیلی بر گزارش‌های *شفق سرخ* مواردی از این دست قابل طرح و بررسی است:

۱. با توجه به سیاست اصلی حکومت درباره‌ی فعالیت‌ها و مجموعه تعالیمی که در این مراکز ارائه می‌شد، اعم از به کارگیری ایتام در بخش صنعت و آموزش صنعت و صنایع دستی، این برنامه در اولویت اهداف حاکمیت قرار داشت تا این کودکان بتوانند در آینده، به‌عنوان افراد سازنده و تولیدکننده به جامعه‌ی خود خدمت کنند. این کودکان که تحت حضانت و پوشش دولت قرار داشتند، سرپرستی و نگهداری آنها به هنگام شب، برعهده‌ی بلدییه بود تا بدین‌وسیله از سرگردانی و آوارگی و آسیب‌های اجتماعی محافظت شوند.^۳

حضور مربیان و سرپرستان دلسوز در یتیم‌خانه‌ها مطلب دیگری است که توسط نویسندگان مقالات این روزنامه بازتاب داشته است. به تعبیر *شفق سرخ*، حضور مربیان دلسوز و پرستاران

۱. *شفق سرخ*، سال هشتم، ۲۰ فروردین ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۱۸۱، ص ۲.

۲. *شفق سرخ*، سال هفتم، بهمن ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۱۳۴، ص ۲؛ همان، سال پنجم، ۲۷ آذر ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۵۱، ص ۲.

۳. *شفق سرخ*، سال چهارم، ۱۲ بهمن ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۴۷، ص ۲؛ روستایی، محسن، *تاریخ طب و طبابت در ایران (از عهد قاجار تا پایان عصر رضاشاه) به روایت اسناد*، جلد ۱، چاپ اول، تهران، انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، ص ۴۸۸؛ *اطلاعات*، سال اول، ۱۱ مهر ۱۳۰۵، شماره‌ی ۴۳، ص ۲.

روایت روزنامه‌ی شفق سرخ از مؤسسات خیریه (رفاهی، بهداشتی) ایران ۱۰۷

کاردان، می‌تواند در رفتار اجتماعی و روابط عمومی کودکان یتیمی که در این مراکز ساکن هستند تأثیر زیادی به‌جای گذارد. در سایه تربیت آنها (مربیان و سرپرستان) است که کودکان یتیم در نتیجه به‌خاطر با هم بودن در طی شبانه‌روز، تکامل اجتماعی را تجربه کرده و قادر خواهند بود تا موقعیت‌های مفید بسیاری را کسب کنند.

۲. رعایت جدایی کودکان دختر و پسر، به‌واسطه‌ی تفاوت‌های عاطفی، تربیتی و از همه مهم‌تر با توجه به فعالیت مؤسسه‌های جدیدی چون پرورشگاه‌ها که با ساختار تشکیلاتی و اداری‌شان تا پیش از این هیچ‌گونه سابقه‌ای در ایران نداشتند، در نتیجه برخورد‌های محتاطانه‌ای را موجب می‌شد. با در نظر گرفتن بافت اعتقادی جامعه، هر نوع رفتار آموزشی در این مؤسسات می‌توانست در اقبال یا عدم اقبال مردم از ادامه فعالیت‌های آن مؤثر باشد. از آن‌جاکه بهره‌برداری از مؤسسات رفاهی، بیشتر از فعالیت مؤسسات خیریه و پرورشگاه‌های کشورهای اروپایی الگو برداری شده بود، ضروری می‌نمود تا تدابیری نیز در جهت کارایی بهینه مجموعه ساختمان‌هایی که در ایران باید مورد استفاده قرار می‌گرفت اندیشیده شود. اخبار شفق سرخ حاکی از این تمهیدات است که مراکز و مؤسسات پرورشگاهی جدید، علاوه بر تجهیز در بخش‌های مختلفی مثل مدرسه جهت آموزش، به بیمارستان یا کلینیکی برای کمک‌های اولیه بیماری‌های سرپایی به تجهیزات، تخت، دارو و پزشک نیز مجهز بوده‌اند. اقدام تازه‌ای که تا آن زمان در هیچ مؤسسه یا مرکزی در ایران سابقه نداشت و در نوع خود اقدام نویی بود که با هدف فراهم کردن رفاه و آسایش ایتم لازم‌الاجرا شمرده می‌شد.^۱

۳. تکریم شخصیت ایتم، اهمیت به وجود انسانی و خواسته‌های شخصیتی کودکان به‌عنوان عوامل انسان‌ساز و تأمین‌کننده بزرگسالان سالم آینده برای خدمت به کشور، سیاستی که به‌منظور اهداف بلندمدت دولت پی‌گیری می‌شد، از جمله موارد مورد توجه حاکمیت بود که با قلم نویسندگان شفق سرخ، تبیین می‌شد و انتشار می‌یافت. موارد بسیار جزیی و تأثیرگذاری چون: تخت‌خواب برای هر فرد، لباس خواب، ملافه‌های تمیز و سفید، استفاده نکردن از پارچه کرباس که جنس خشنی دارد، اتاق‌های نورگیر و روشن، تنظیم برنامه و....^۲

– انجمن‌ها و مؤسسات خیریه

روزنامه‌ی شفق سرخ در انعکاس اخبار مربوط به انجمن‌ها و مؤسسات خیریه، مواردی را بیشتر مورد توجه قرار داده است که از آن جمله می‌توان به نمونه‌های زیر اشاره کرد:

۱. اطلاعات، سال اول، ۱۱ مهر ۱۳۰۵، شماره‌ی ۴۳، ص ۲.

۲. شفق سرخ، سال پنجم، ۱۴ اسفند ۱۳۰۵، شماره‌ی ۷۰۱، ص ۱.

۱. چگونگی تأمین بودجه انجمن‌ها و مؤسسات خیریه؛ با اشاره به نتیجه‌ی مثبت حاصل از هزینه کردن در امور خیریه و بازدهی مطلوب آن، با این هدف که افراد نیکوکار با مبادرت به انجام کارهای خیر انگیزه‌ی قوی‌تری یافته و نسبت به این امور تشویق شوند.
۲. توجه به محلی مشخص برای تأمین بودجه لازم جهت ضمانت انجام و اجرای اقدامات خیریه مؤسسات مذکور؛ به‌عنوان تجربیات نوپای فعالیت‌های مدنی عام‌المنفعه، از قبیل تعامل و مشارکت وزارت مالیه در تخصیص بودجه برای انجمن‌ها و مؤسسات خیریه با ساختار دولتی. چاپ و انتشار تمبر به نفع این انجمن‌ها، اخذ مبالغ خاصی از کالایی خاص و بهره‌برداری انحصاری از منابع ویژه مملکتی برای تأمین اعتبارات مورد نیاز این‌گونه مؤسسات.
۳. موظف نمودن دولت برای ساخت محلی معین به‌منظور انجام معاینات پزشکی و معالجه بیماران تهی‌دست.
۴. تمایل به ایجاد ارتباط و مشارکت با سازمان‌های بین‌المللی به‌منظور بهره‌برداری از الگوهای خارجی و استفاده بهینه از اقدامات و دستاورد انجمن‌ها و مؤسسات بین‌المللی مشابه همچون صلیب سرخ جهانی.^۱

– اقدامات خیریه برای مقابله با سیل

شفق سرخ، مطلبی به جز یک مورد درباره‌ی سیل به‌عنوان یک حادثه طبیعی اختصاص نداده است. از کمک‌ها و اعانات برای سامان دادن به خرابی‌های ناشی از سیل هم فقط به یک مورد اشاره شده که آن هم از سوی ملکه و پادشاه بلژیک بوده است. متن اطلاعیه و خبر مربوط به کمک ایشان نیز حاکی از این مطلب است مبلغ اعانه یادشده که اتفاقاً مبلغ زیادی هم هست، به واسطه‌ی هدیه‌ای بوده که سال پیش از وقوع سیل از جانب دولت ایران به مناسبت جشن سالگرد ازدواج مشارالیها پرداخت شده بود.^۲ میزان بالای خسارت و مشکلات مالی دولت ضرورت استفاده از امکانات جمعیت شیر و خورشید سرخ را برای امداد دوچندان می‌ساخت. حضور و دعوت از تجار جهت مساعدت نیز از دیگر نکات قابل توجه است.

---

۱. شفق سرخ، ۱۱ بهمن ۱۳۰۶، سال ششم، شماره‌ی ۹۱۲، ص ۲؛ همان، سال هفتم، ۲۴ مرداد ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۰۲۷، ص ۲؛ مختاری اصفهانی، رضا (۱۳۸۰)، «اسنادی از انجمن‌های بلدی»، *تجار و اصناف (۱۳۲۰-۱۳۰۰هـ.ش)*، ج ۱، چ ۱، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران، ص ۷۰.

۲. شفق سرخ، ۱۸ دی ۱۳۰۴، سال چهارم، شماره‌ی ۴۳۱، ص ۱؛ *اطلاعات*، سال چهارم، ۱ مرداد ۱۳۰۸، شماره‌ی ۸۱۸، ص ۲؛ همان، سال چهارم، ۱۳ آبان ۱۳۰۸، شماره‌ی ۹۰۱، ص ۳.

- کمک‌های مجامع بین‌المللی و داخلی

در مرور مقالات مربوط به کمک‌های بین‌المللی و داخلی موجود در روزنامه‌ی شفق سرخ، به ۱۹ مورد اشاره شده است. نکته‌ی جالب در این گزارش‌ها، نوع همدردی و مشارکتی است که با توجه به شرایط و وسایل ارتباط جمعی آن روزگار انجام شده است. رؤسای دول دوست، خود را موظف به انجام مبادلات انسانی، فراتر از ارتباطات سیاسی می‌دانستند.^۱

این گزارش و اخبار، از میزان بالای مشارکت برخی از شهرها در مقایسه با سایر نقاط حکایت دارد. چنان‌که در روند تاریخی مبادرت به امور خیریه نیز رد پای این مناطق فعال، کماکان دیده می‌شود. از آن جمله بیشترین اعانه‌ی گزارش شده شفق سرخ مربوط به ولایت گیلان است که به دفعات صورت گرفته و مبلغی در حدود دوازده هزار تومان را شامل می‌شده است. در مقایسه با اصفهان که در همان زمان هم از ولایات پر رونق اقتصادی و ثروتمند ایران به‌شمار می‌آمد رقم متفاوتی را به‌دست می‌دهد. بررسی علت یا علل مترتب بر این مشارکت، آن هم از سوی اهالی این دو منطقه می‌تواند نتایج جالبی را درباره‌ی این که فی‌المثل در روابط ایالات با دولت مرکزی چه قوانین و ضوابطی حاکم بوده در برداشته باشد. در حالی که گیلانی‌ها دوازده هزار تومان از بودجه خود را وقف کارهای خیریه و عام‌المنفعه برای تمام کشور کرده بودند و قید زمان و مکان را در هنگام پرداخت هبه خود در نظر نداشتند؛ آنچه در اصفهان به این منظور گردآوری شد مبلغ فقط ۸۰۰ تومان بود. از میان اعانات جمع‌آوری شده، بیشترین توجه و تمایل جهت تخصیص این کمک‌ها معطوف به دارالرضاعه‌ها یا شیرخوارگاه‌ها، آن هم تحت نظارت بلدیّه (شهرداری) و یتیم‌خانه‌ها بود. کمک‌های یادشده یا در افتتاحیه این مؤسسات اهدا می‌شد، یا به‌صورت کمک‌های نقدی و همکاری با جمعیت شیر و خورشید سرخ ایران به‌منظور سرپا نگهداشتن این مؤسسات تازه تأسیس انجام می‌شد.^۲

تنوع اشکال جدید کارهای خیریه، در مقایسه با مساعدت‌ها و کارهای عام‌المنفعه‌ای که در دوره‌های گذشته انجام می‌شد از جمله ویژگی‌هایی است که عرصه و زمینه‌های مختلف بروز و حضور نوبی را برای افراد خیر فراهم می‌ساخت. بخش‌های متنوع خیریه‌ای چون: تأسیس خانه‌ی سالمندان، تهیه‌ی محلی برای نگهداری فقرا و مسکینان، در نمونه‌هایی غریب‌تر: ایجاد گورستانی

---

۱. شفق سرخ، سال چهارم، هفتم آبان ۱۳۰۴، شماره‌ی ۳۹۵، ص ۲؛ همان، سال چهارم، یازدهم تیر ۱۳۰۴، شماره‌ی ۳۵۱، ص ۲؛ همان، سال چهارم، چهارم بهمن ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۴۳، ص ۲؛ همان، سال هفتم، ۲ مهرماه ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۰۵۳، ص ۲؛ اطلاعات، سال اول، ۱۲ بهمن ۱۳۰۵، شماره‌ی ۱۴۲، ص ۲.
۲. شفق سرخ، سال ششم، ۲۹ بهمن ۱۳۰۶، شماره‌ی ۹۲۵، ص ۲؛ همان، سال ششم، ۳ اسفند ۱۳۰۶، شماره‌ی ۹۲۷، ص ۲.

خارج از شهر و تغییر محل سابق گورستان شهر. آن هم با این هدف که با توجه ویژه به تأمین سلامت روحی و بهداشت روانی افراد جامعه، سلامت جسمی و بهداشت محیطی را فراهم نمایند. با این رویکرد جدید که با تأمین نیازهای مدنی آحاد جامعه، عملاً تکریم جایگاه معنوی و موقعیت انسانی تک‌تک افراد تضمین شود. انجام این کار مهم و در عین حال متفاوت با عرف رایج آن روزگار هم از سوی دولت مداومت و پی‌گیری زیادی را می‌طلبد، و هم همیاری مردم در این امور به‌عنوان عامل مهم پیشبرد سیاست‌های دولت غیر قابل انکار است.^۱

همکاری و مشارکت اوقاف در این زمان که بخش عمده‌ای از درآمدش را به امور خیریه تخصیص داد، از جمله دلایل محکمی است که این نهاد نیز در اجرای گام‌های جدید خدمات عام‌المنفعه و فعالیت مؤسسات خیریه (رفاهی، بهداشتی) نقش مثبت و به‌سزایی ایفا کرده است. مشارکت اقشار تحصیل کرده در خارج ایران که با این‌گونه اقدامات خیریه در محل‌های تحصیل خود با آن آشنایی یافته بودند. این افراد در بازگشت به میهن و اشتغال به کار، رویه‌ای جدید را در پیش گرفتند و به‌عنوان الگوی رفتاری مقبولی برای هموطنان ایرانی‌شان درآمدند. این مسئله به‌صورت عملی پسندیده توسط دیگران مورد تقلید قرار گرفت. از جمله این الگوپذیری‌ها: اعطای دارو و ویزیت رایگان بیماران فقیر توسط پزشکان اشاره کرد.^۲

فعالیت و مشارکت نمایندگان اصناف مختلف و سهیم شدن ایشان در ایجاد و تکوین مؤسسات خیریه (رفاهی، بهداشتی) نو از دیگر تحولاتی است که در اخبار روزنامه‌ی شفق سرخ گفته شده است.^۳ مرور و بررسی گزارش‌های شفق سرخ، نکته‌ی مهم دیگری را هم نشان می‌دهد، مانند ارزش بالای ریال ایران در مقایسه با ارزهایی که به‌عنوان اعانات و از سوی سران کشورهای مختلف به پول رایج کشورهایشان در اختیار دولت ایران قرار می‌گرفت: واحدهای مختلف دلار آمریکا، مارک آلمان و فرانک فرانسه.

– مراکز و مؤسسات خیریه دولتی

معرفی مراکز و مؤسسات خیریه‌ی مجموعه‌های دولتی نو و چگونگی عملکرد و نحوه‌ی اجرای وظایف مترتب بر مسئولیت‌های آنها در عرصه‌ی خدمات اجتماعی و عام‌المنفعه مراکز و اداراتی چون: اداره‌ی صحیه‌ی بلدیّه (شهرداری) و جمعیت شیر و خورشید سرخ، از دیگر مطالبی است که

۱. شفق سرخ، سال هشتم، ۱۶ اردیبهشت ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۲۰۲، ص ۲.

۲. همان، سال هفتم، ۷ بهمن ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۱۳۷، ص ۲.

۳. همان، سال هشتم، ۲۸ فروردین ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۱۸۸، ص ۲.

روزنامه‌ی شفق سرخ، طی گزارش‌ها و مقالات متعدد به شرح و تحلیل اقدامات هر یک پرداخته است.^۱ نکته‌ی با اهمیت این که بسیاری از این ادارات، همچنان فعال بوده و به دلیل ساختار اصولی و منظمی که در ایجاد آنها لحاظ شده است، در تأمین و رفع نیازهای اجتماعی و خدماتی افراد متقاضی، ثمربخش بوده‌اند. چنان که امروزه دو مؤسسه‌ی کارآمد و پویای «سازمان بهزیستی و جمعیت هلال احمر ایران»، بیشترین حجم خدمات‌رسانی اجتماعی و عام‌المنفعه را در کشور بر عهده دارند.

سخن پایانی

در بررسی مطالب روزنامه‌ی شفق سرخ، اطلاعاتی با موضوعیت مؤسسات خیریه (رفاهی، بهداشتی) به دست آمد که می‌توان به ترتیب زیر آنها را جمع‌بندی نمود:

۱- تنظیم و تقسیم امور خیریه به بخش‌های مختلف خدمات‌رسانی مانند: بخش مربوط به مستمندان، شیرخوارگان، کودکان سرراهی، سالمندان و بیماران مستمند. همچنین تقسیم این خدمات به دو گروه مربوط به زنان و مردان که در هر بخش، آمار و گزارش‌های دقیقی، به صورت تفکیکی به مراجع مرتبط ارائه می‌شد. این تقسیم‌بندی و نظارت عملکرد هر بخش، در تداوم و کارایی اقدامات دولت در حوزه کمک‌رسانی به نیازمندان و به‌عنوان یک وظیفه‌ی حکومتی تأثیر به‌سزایی داشت.

۲- اهمیت دادن به ایجاد ساختمان مستقل و اختصاصی برای مراکز عام‌المنفعه و خیریه‌ی نو چون، جمعیت شیر و خورشید سرخ، به‌منظور ارائه‌ی بهتر خدمات به مراجعه‌کنندگان و نیازمندان.

۳- افزایش تعداد مراجعه‌کنندگان به مراکز و مؤسسات خیریه‌ی دولتی، دلیلی بر اطمینان یافتن بیشتر متقاضیان و افراد جامعه به این‌گونه مؤسسات جدید بود.

۴- تخصیص بودجه‌ای ویژه برای ساخت مجدد و ساختمان‌های جدید به واسطه‌ی نیاز منطقه، همچنین توجه دولتمردان به مشارکت در این‌گونه امور.

۵- تعامل بین دولتمردان و اقشار مختلف مردم در امور خیریه و عام‌المنفعه‌ای که در این مراکز دولتی انجام می‌شد.

۱. شفق سرخ، سال چهارم، ۱۸ دی ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۳۱، ص ۲.

منابع

- اطلاعات، سال اول، ۱۱ مهر ۱۳۰۵، شماره‌ی ۴۳، ص ۲.
- همان، سال اول، ۹ آذر ۱۳۰۵، شماره‌ی ۹۱، ص ۲.
- همان، سال اول، ۱۲ بهمن ۱۳۰۵، شماره‌ی ۱۴۲، ص ۲.
- همان، سال دوم، ۱۲ مرداد ۱۳۰۶، شماره‌ی ۲۷۶، ص ۲.
- همان، سال دوم، ۷ شهریور ۱۳۰۶، شماره‌ی ۲۹۴، ص ۲.
- همان، سال دوم، ۷ آذر، شماره‌ی ۳۶۹، ۱۳۰۶: ۳.
- همان، سال دوم، ۱۶ بهمن ۱۳۰۶، شماره‌ی ۴۲۴، ص ۲.
- همان، سال دوم، ۱۴ اسفند ۱۳۰۶، شماره‌ی ۳۴۶، ص ۱.
- همان، سال سوم، ۲۹ فروردین ۱۳۰۷، شماره‌ی ۴۶۹، ص ۲.
- همان، سال سوم، ۷ آذر ۱۳۰۷، شماره‌ی ۶۴۲، ص ۲.
- همان، سال چهارم، ۱ مرداد ۱۳۰۸، شماره‌ی ۸۱۸، ص ۲.
- همان، سال چهارم، ۱۳ آبان ۱۳۰۸، شماره‌ی ۹۰۱، ص ۳.
- دشتی، علی، ایام محبس، چاپ پنجم، چاپ شرق، تهران، ۱۳۳۹.
- روستایی، محسن، تاریخ طب و طبابت در ایران (از عهد قاجار تا پایان عصر رضاشاه) به روایت اسناد، جلد ۱، چاپ اول، تهران، انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران.
- ساتن، الول، رضاشاه کبیر، ایران نو، ترجمه‌ی عبدالعظیم صبوری، چ افسست علمی، تهران، بی‌تا
- سالنامه‌ی پارس، سال ۱۳۰۷، ۸-۷۵
- سند شماره‌ی ۱۳۳۰۰۴/۶-۸۰-۱۳۳۰ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران
- سند نمره ۱۰۳۵۷۳-۲۹۱۰۲-۲ اغ ۱۰۲-۲ سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران
- شفیق سرخ، سال سیزدهم، ۱۹ حمل ۱۳۰۳، شماره‌ی ۱۲۲۸، ص ۱.
- همان، سال پنجم، ۸ آبان ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۱۹، ص ۲.
- همان، سال ششم، ۲۵ بهمن ۱۳۰۶، شماره‌ی ۹۲۱، ص ۲.
- همان، سال پنجم، ۱۲ آذر ماه، ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۳۴، ص ۲.
- همان، سال هفتم، ۱۷ آبان ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۰۸۳، ص ۲.
- همان، سال سیزدهم، ۲۸ اسفند ۱۳۱۳، شماره‌ی ۲۸۹۶، ص ۲.
- همان، سال ششم، ۲۵ بهمن ۱۳۰۶، شماره‌ی ۹۲۱، ص ۲.
- همان، سال پنجم، ۱۹ مرداد ۱۳۰۵، شماره‌ی ۵۶۴، ص ۲.
- همان، سال هشتم، ۱۶ اردیبهشت ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۲۰۲، ص ۲.
- همان، سال پنجم، ۱۹ آبان ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۲۶، ص ۲.
- همان، سال پنجم، ۲ آذر ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۳۴، ص ۲.
- همان، سال هفتم، ۱۲ مهر ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۰۶۰، ص ۲.
- همان، سال ۱۳۰۶، ۲۶ آبان، شماره‌ی ۸۶۴، ص ۲.
- همان، سال هفتم، ۲۶ مهرماه ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۰۷۰، ص ۲.

- همان، سال هشتم، ۱۱ فروردین ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۱۷۴، ص ۲.
همان، سال سیزدهم، ۲۹ تیر ۱۳۱۳، شماره‌ی ۲۶۹۵، ص ۲.
همان، سال هشتم، ۱۲ تیرماه ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۲۴۵، ص ۲.
همان، سال پنجم، ۴ آذر ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۳۶، ص ۲.
همان، سال چهارم، ۱۰ آبان ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۰۲، ص ۴.
همان، سال چهارم، ۱۰ آذر ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۰۶، ص ۲.
همان، سال پنجم، ۲ آذر ۱۳۰۵، شماره‌ی ۶۳۴، ص ۲.
همان، سال ششم، ۸ آذر ۱۳۰۶، شماره‌ی ۸۷۱، ص ۲.
همان، سال هشتم، ۱۸ فروردین ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۱۷۹، ص ۲.
همان، سال چهارم، ۸ بهمن ۱۳۰۴، شماره‌ی ۱۴۵، ص ۲.
همان، سال چهارم، ۷ اسفند ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۶۳، ص ۲.
همان، سال چهارم، دی ماه ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۳۷، ص ۲.
همان، سال چهارم، ۱۲ بهمن ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۴۷، ص ۲.
همان، سال هفتم، ۲۲ مرداد ۱۳۰۷، شماره‌ی ۲۰۲۶، ص ۳.
همان، سال چهارم، اردیبهشت ۱۳۰۴، شماره‌ی ۳۱۸، ص ۲.
همان، سال هفتم، اول آذر ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۰۹۳، ص ۲.
همان، سال هفتم، ۲۱ آذر ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۱۰۷، ص ۲.
همان، سال پنجم، ۱۷ مرداد ۱۳۰۵، شماره‌ی ۵۶۳، ص ۲.
همان، سال هشتم، ۲۰ فروردین ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۱۸۱، ص ۲.
همان، سال هفتم، بهمن ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۱۳۴، ص ۲.
همان، سال پنجم، ۲۷ آذر ۳۰۵، شماره‌ی ۶۵۱، ص ۲.
همان، سال چهارم، ۱۲ بهمن ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۴۷، ص ۲.
همان، سال پنجم، ۱۴ اسفند ۱۳۰۵، شماره‌ی ۷۰۱، ص ۱.
همان، سال ششم، ۱۱ بهمن ۱۳۰۶، شماره‌ی ۹۱۲، ص ۲.
همان، سال هفتم، ۲۴ مرداد ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۰۲۷، ص ۲.
همان، سال چهارم، دی ۱۸، شماره‌ی ۴۳۱، ص ۱.
همان، سال چهارم، هفتم آبان ۱۳۰۴، شماره‌ی ۳۹۵، ص ۲.
همان، سال چهارم، یازدهم تیر ۱۳۰۴، شماره‌ی ۳۵۱، ص ۲.
همان، سال هفتم، ۲ مهرماه ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۰۵۳، ص ۲.
همان، سال ششم، ۲۹ بهمن ۱۳۰۶، شماره‌ی ۹۲۵، ص ۲.
همان، سال ششم، ۳ اسفند، ۱۳۰۶، شماره‌ی ۹۲۷، ص ۲.
همان، سال هشتم، ۱۶ اردیبهشت ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۲۰۲، ص ۲.
همان، سال هفتم، ۷ بهمن ۱۳۰۷، شماره‌ی ۱۱۳۷، ص ۲.
همان، سال هشتم، ۲۸ فروردین ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۱۸۸، ص ۲.

۱۱۴ مطالعات تاریخ فرهنگی؛ پژوهش‌نامه‌ی انجمن ایرانی تاریخ

همان، سال چهارم، ۱۸ دی ۱۳۰۴، شماره‌ی ۴۳۱، ص ۲.

همان، سال هشتم، ۱۱ اردیبهشت ۱۳۰۸، شماره‌ی ۱۹۸، ص ۲.

نشریه‌ی کمیسیون ملی یونسکو، ۱۳۴۳، ج ۲: ص ۱۴۰۴.

مختاری اصفهانی، رضا (۱۳۸۰)، «اسنادی از انجمن‌های بلدی»، *تجار و اصناف (۱۳۲۰-۱۳۰۰ه.ش)*، ج ۱، چ ۱، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.

میرزا صالح، غلامحسین، «یادداشت‌های روزانه سلیمان بهبودی»، *رضاشاه، خاطرات سلیمان بهبودی*، شمس پهلوی، علی ایزدی، چاپ اول، طرح نو، تهران، ۱۳۷۲.

Morton, Rosalie Slaughter, "A Doctor's Holiday in Iran", (1940), *Funk & Wagnalls Company*, New York and London, First Edition

